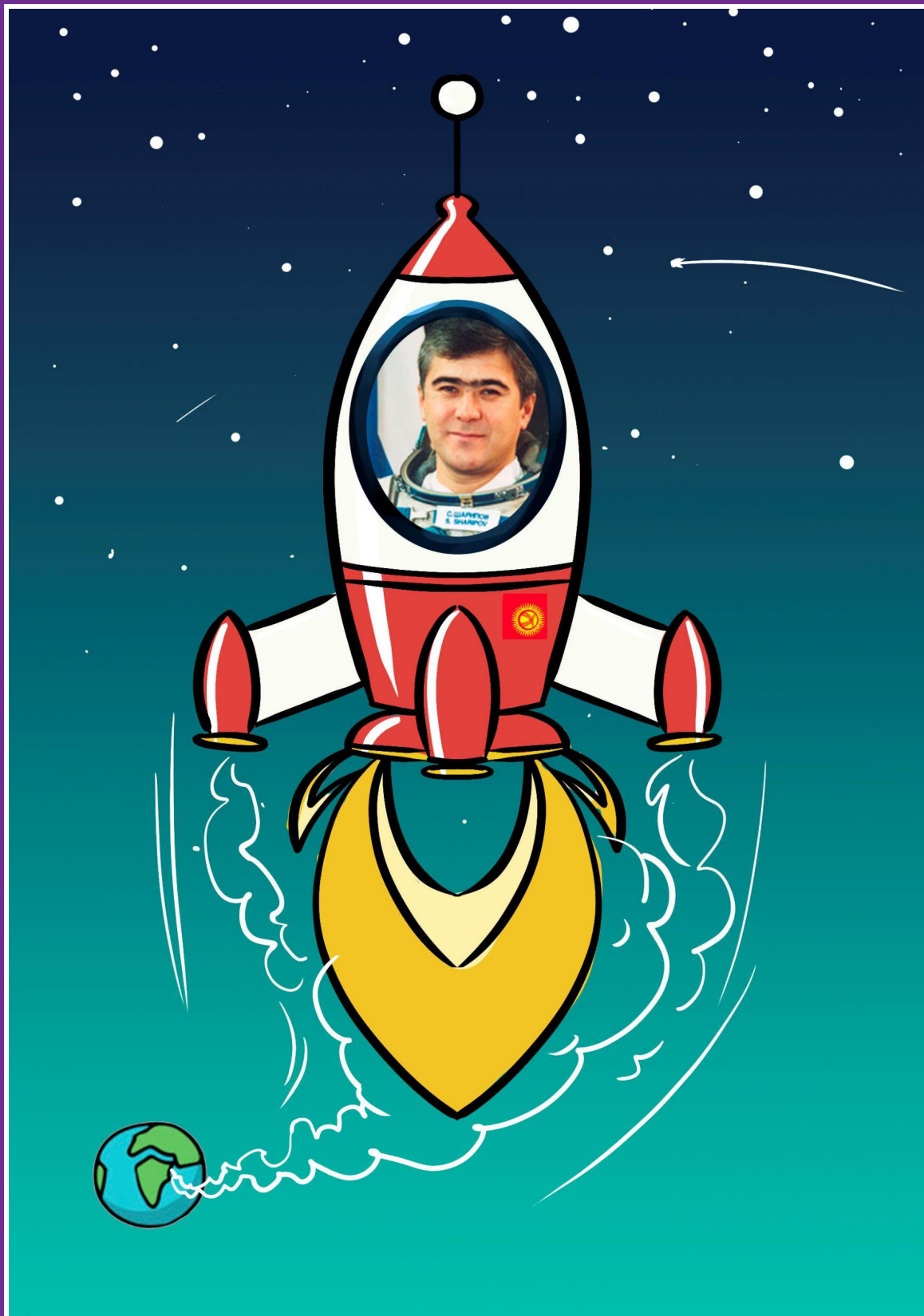

Космонавтика

Автор: Бурулай Айтикулова

Сүрөтчү: Нурланбек Токтали уулу

Космонавтика

Автор: Бурулай Айтикулова
Сүрөтчү: Нурланбек Токтали уулу

Кыргыз тилинде
Бишкек - 2021

Copyright © 2021, Бул чыгарма Creative Commons Attribution 4.0 Эл аралык лицензиясы

(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) боюнча лицензияланган.

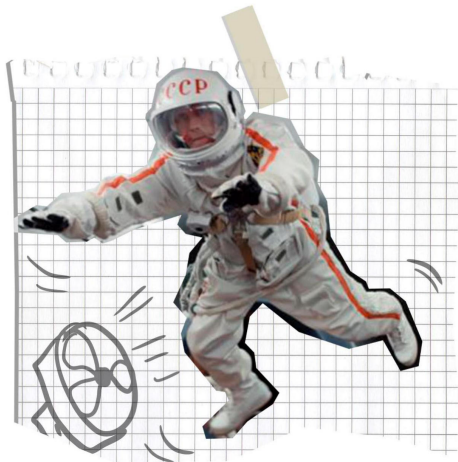

<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Бул ишти коммерциялык максаттарда колдоно аласыз. Бул чыгарманы адаптациялап, толуктай аласыз. Авторлордун, иллюстраторлордун ж.б. автордук укугун жана өздүк маалыматтарын сакташыңыз керек.

"Космонавтика" (кыргыз тилинде) автор Айтикулова Бурулай,
сүрөтчү Токтали уулу Нурланбек

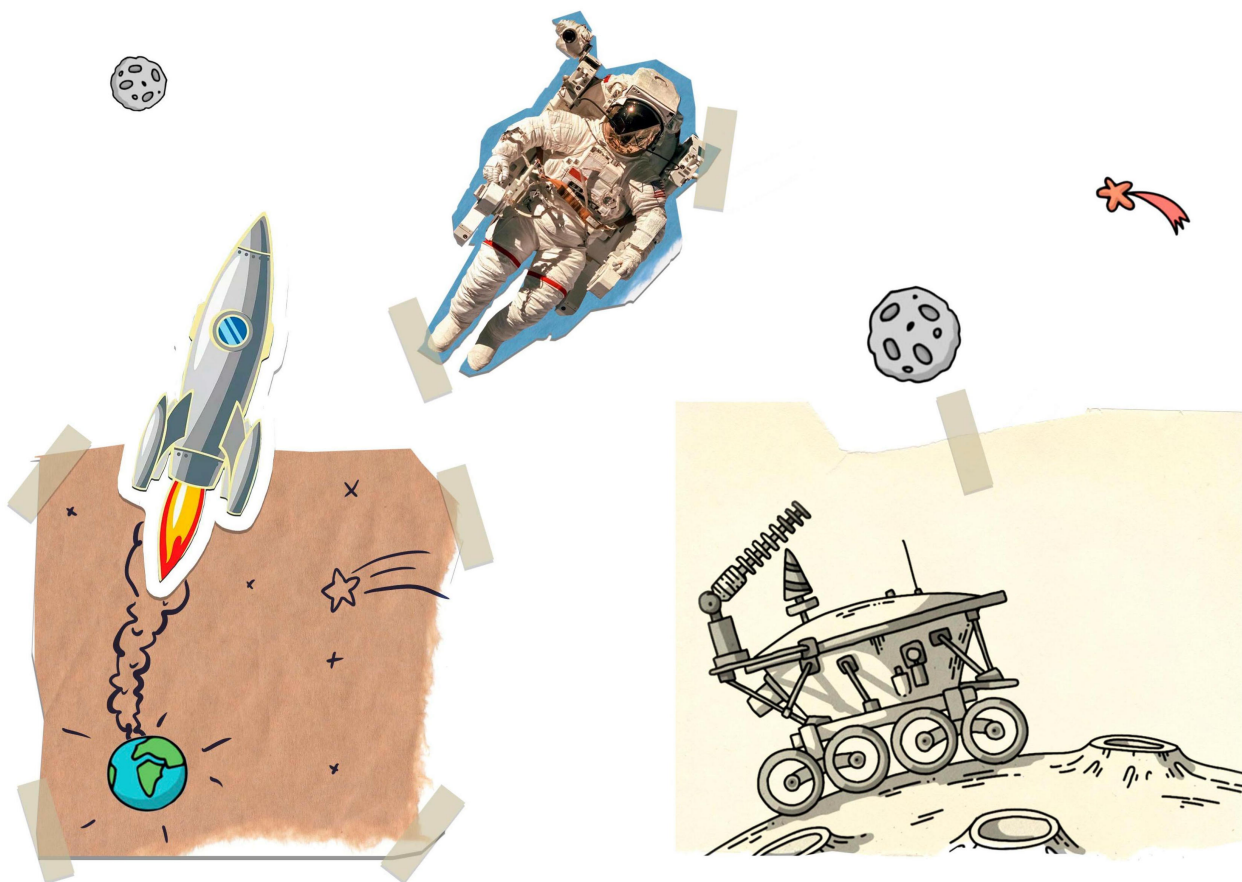
Бул басылма АКШнын эл аралык өнүктүрүү боюнча агенттиги (USAID) аркылуу көрсөтүлгөн Америка элинин колдоосу менен түзүлдү. Басылманын мазмуну USAIDдин же АКШ Өкмөтүнүн пикирин милдеттүү түрдө чагылдырбайт.

Космонавт болгуң келеби?

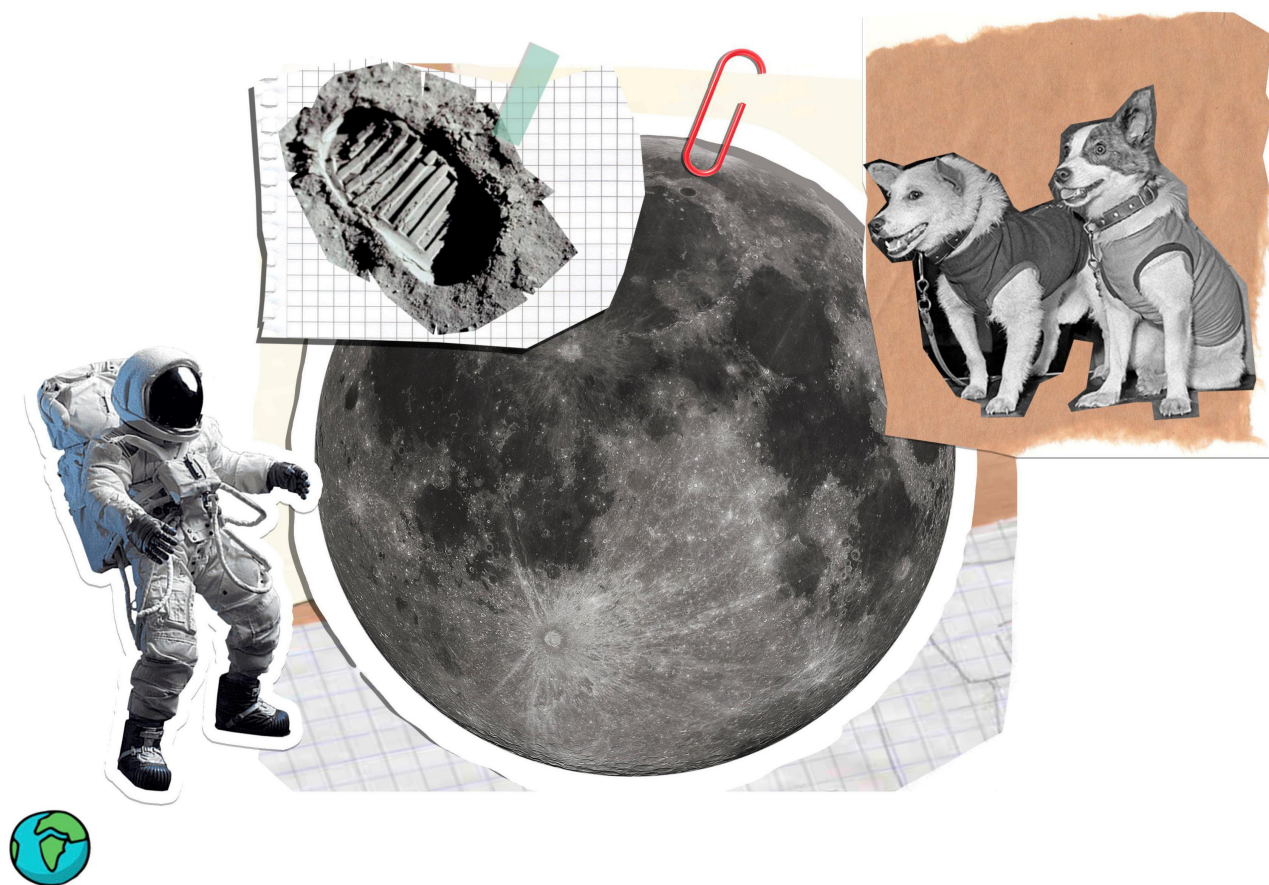
Космоско адамдын организми оңойлук менен көнө койбойт. Мисалы, силер бир ай бою Жерден өтө алыста жалгыз жашай алат белеңер? Бака-шака түшкөн көчөсүз, жымжырт болгон жерде отура берсеңер, көңүлүңөр чөкпөйбү?

Мына ушулардын бардыгына атайын машыгуудан өткөн космонавттар гана чыдай алат.

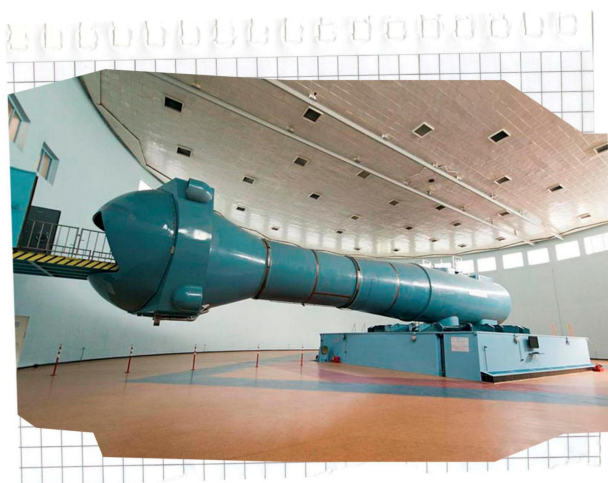
Космонавтика – космос мейкиндигине атайын аппараттарды учуруп, Космосту жана жерден тышкаркы объектилерди изилдөөчү жана өздөштүрүүчү илим.

Космос кемеси – космонавттар үчүн түрдүү изилдөөлөрдү жүргүзүүгө шарты бар космоско учуучу аппарат. Ага «Восток», «Восход», «Союз», «Меркурий», «Жемини», «Аполлон», «Спейс шаттл» жана башкалар кирет.

1957-жылы 4-октябрда космосту изилдөө иштери башталган. Жердин жасалма спутниги учурулган. 1957-жылы 3-ноябрда тарыхта биринчи жолу Лайка аттуу ит советтик «Спутник-2» космос кемеси менен учурулган.

Андан кийинки космоско саякат жасаган иттер Белка жана Стрелка болгон. 1969-жылдын 21-июлунда биринчи жолу адам Айга барып конгон.

Болочок космонавттар учууга узак жылдар бою даярданышат. Космонавт жалгыз орундуу камерада көпкө чейин жашайт. Космонавтты ондогон аппараттарга салып айлантуу жолу менен машыктырышат. Алар учуу мезгилинде кездешүүчү кыйын шарттарга даяр болушат. Космонавтын салмагы 50-90 кг; бою 150-190 см болушу керек.

Космос кемесине отурганга чейин космонавт көп илимдерди өздөштүрүүгө тийиш. Адам космоско учканда мурда көнбөгөн шарттарга дуушар болот. Космос мейкиндигине чыгып баратканда, космонавттын салмагы бир нече эсе көбөйөт.

Кеме жерге жакын орбитага чыгар замат, кыймылдаткычтын күрүлдөгөн үнү басылат. Адаттан тышкаркы тынчтык өкүм сүрөт. Космонавт Жерде болбогон шартка – салмаксыздыкка ыңгайлашуусу керек болот.

Космостук станциянын экипажы жаңы кинолорду биринчилерден болуп көрө алат. Олимпиада оюндарын да түз эфирден көрүүгө болот. Интернет менен телефон да иштейт. Каалаган учурда Жер менен байланыша алышат.

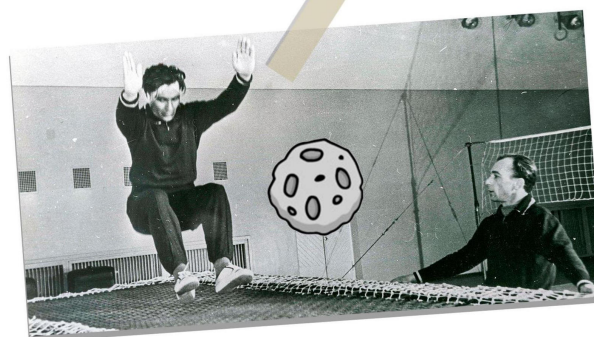
Космостук тамак-аш атайын технологияларды колдонуу менен даярдалат. Эт жана балыктар консерваланат. Башка азыктар тоңдурулуп, кургатылат же суусу кетирилет.

1980-жылдарга чейин тамак-аш түтүкчөлөргө салынып келген, кийин атайын баштыктар колдонула баштаган. Кургатылган тамак идишке салынат, космонавт кийин ага ысык суу кошуп, шорпо же пюре жасап алат. Таттууну жакшы көргөндөргө пирогдорду даярдашат. Космонавт консерваланган азыктарды электр жылыткычта жылытып тамактанат.

Биринчи космонавт Юрий Алексеевич Гагарин болгон. Ал 1961-жылы тарыхта биринчи жолу жерди айланып учкан. 12-апрель Космонавтика күнү деп белгиленип келет.

Гагарин "Восток" кемесинде биринчи жолу жер шарын айлана учуу менен космос дооруна жол салды. Ал башкарган "Восток" космос кемеси "Байкоңур" космодромунан учурулган. Космонавт космос мейкиндигинде 108 мүнөт өткөргөн.

Юрий Гагарин менен бирге космоско алгачкы жолу учууга эки кыргызстандык космонавт да кошо даярданышкан. Алар СССРдин Космонавттардын биринчи отрядына кабыл алынып, "Восток" кемесинде космосту багындырууга даярдыктан өтүшкөн.

Космоско тарыхта алгачкы сапарга аттана тургандардын тизмесине Жалал-Абад областынын Сузак районундагы Бек-Абад айылында 1933-жылы туулган Марс Рафиков жана 1934-жылы туулган шаардык Валентин Варламов илинген. Экөө тең Жалал-Абад шаарындагы №3 орто мектепте окушкан.

Варламов Гагарин менен бирге космоско учуучу акыркы алты талапкердин тизмесине илинген. 25 жаштагы Варламов Звездный шаарчасынын жанындагы көлмөгө секирип, моюнун оорутуп алгандыктан, дарыгерлер ага космоско учууга тыюу салган. Бирок кыргызстандык Варламов өмүрүнүн аягына чейин космонавттардын отрядында иштеген.

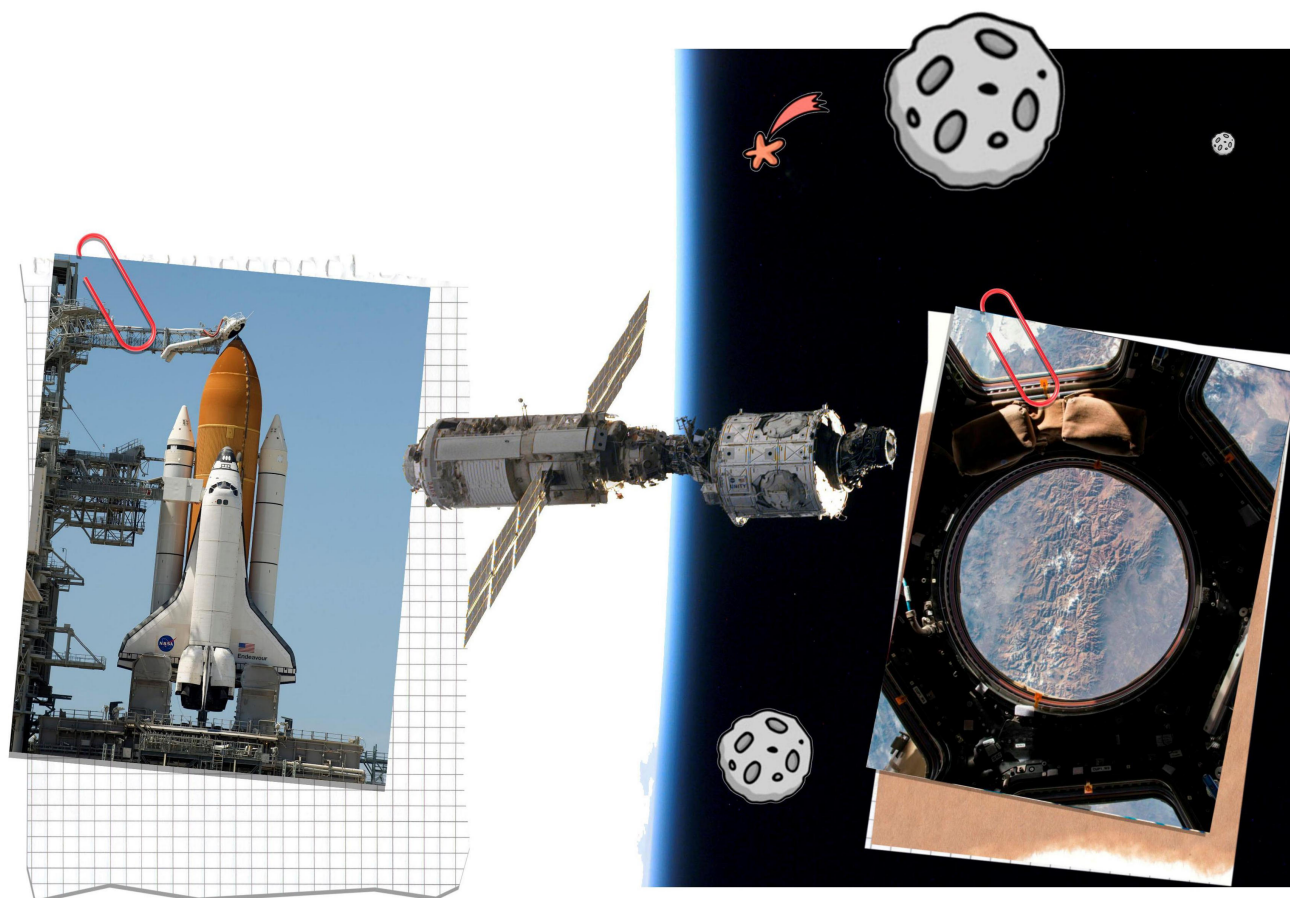
Валентин Варламов менен Марс Рафиков космоско учпаса да, алар алгачкы космонавттар тобуна кошулган. Өкүнүчтүүсү, бул маалыматтар тарых китептерине кирген эмес.

Варламов жана Рафиковго арналган чакан көргөзмө Жалал-Абад музейинде бир нече жыл мурда ачылган.

Кыргызстандан чыккан туңгуч космонавт, Кыргыз эл баатыры жана Россиянын баатыры Салижан Шарипов космоско 88-болуп учкан. Ал 1964-жылы 24-августта Ош облусунун Өзгөн шаарында төрөлгөн.

Ал бала чагында эле учкуч болууну кыялданчу. Орто мектепти аяктагандан кийин Россиянын Оренбург шаарындагы учкучтар окуу жайына тапшырган. Космонавттарды даярдоо борборунда атайын комиссиянын текшерүүсүнөн өтүп, балалык кыялы орундалып, космонавт болгон.

Салижан Шарипов биринчи ирет америкалык "Endeavour" кемеси менен 1998-жылы космоско аттанган. Экинчи жолу "Союз ТМА-5" кемесине командирлик кылып учкан. Бул мезгилде Шарипов ачык космоско эки ирет чыккан.

Ал космос мейкиндигинде 8 күн 19 саат 46 мүнөт 54 секунд болуп, 31-январда Жерге кайткан. Космонавт бул эрдиги үчүн "Ак шумкар" өзгөчө белгиси менен сыйланып, "Кыргыз Республикасынын Баатыры" деген наамга ээ болгон.

2004-жылдын 14-октябрында "Союз-ТМА-5" космос кемесинин командири катары 192 күн, 19 саат 2 мүнөт космосто болгон. Эки ирет 10 мүнөттөн ачык космос мейкиндигине чыккан. 2005-жылдын 25-апрелинде Жерге аман-эсен кайтып келген.

Космосто "Жылдыздуу жердешим" деген кыргыз тилинде жаңырган ыр Салижан Шариповго арналган.

Космоско адамдын ар бир учуусу – өзүнчө илимий экспедиция. Ошондуктан кеме орбитага чыккандан кийин космонавт илимий-техникалык жана медициналык тажрыйбаларды жүргүзүүгө, жер атмосферасына, күнгө, жылдыздарга байкоо жүргүзүүгө милдеттүү.

Учуунун программасы канчалык чоң болсо, космонавт ошончолук көптү билүүсү керек. Ар бир эле адам космонавт боло албайт. Бирок силер ден-соолугуңарды чыңдап, эркиңерди, мүнөзүңөрдү тарбиялап, билим алууда тырышчаактыкты көрсөтө алсаңар, өз максатыңарга жетесиңер.

«Биздин планета кооз, ал болуп көрбөгөндөй кооз. Ал жактан чек аралар көрүнбөйт, бирок атмосферанын жука катмары жакшы көрүнөт. Ал Жердеги жашоону коргоп турат.

Тилекке каршы, адамдардын табиятка начар мамиле жасаганы дагы даана көрүнөт. Жер – ушунчалык кичинекей, назик, кооз, биз аны коргошубуз керек, сакташыбыз керек", – деп Салижан Шарипов эки жолку космос учууларынан таасирленип айткан.

USAID
АМЕРИКАНЫН ЭЛИНЕН

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ

Автор: Айтикулова Бурулай
Сүрөтчү: Нурланбек Токтали уулу

USAID "Окуу керемет!" долбоору
Кыргыз Республикасы

1-класс	1.1 деңгээли
	1.2 деңгээли
	1.3 деңгээли
2-класс	2.1 деңгээли
	2.2 деңгээли
3-класс	3.1 деңгээли
	3.2 деңгээли
4-класс	4.1 деңгээли
	4.2 деңгээли